

Azərbaycanın geosiyasət fəlsəfəsini təqdim edən əsər

Azərbaycan Prezidentinin ictimai-siyasi məsələlər üzrə köməkçisi, Prezident Administrasiyasının İctimai-siyasi məsələlər şöbəsinin müdiri, tarix elmləri doktoru, professor Əli Həsənovun "Azərbaycanın geosiyasəti" adlanan fundamental tədqiqat əsərinin elmi dəyərləri haqqında

Geosiyasət daha çox regionları əhatə edir, eləcə də geosiyasi regionlar arasında "geosiyasi zolaqlar" da formalaşır. Məsələn, Azərbaycan həm Qafqaz geosiyasi regionunun elementidir (**mərkəzləşdirici subyekt kimi**), həm də Avropa ilə Asiya arasındakı "geosiyasi zolağın" komponentidir (**birleşdirici subyekt kimi**). Digər dövlətlərlə əlaqələr geosiyasətin formalaşması proseslərini təbii olaraq şərtləndirir. Qarşılıqlı təsirlər fonunda dövlətlərin geosiyasi gücləri yaranır. Dövlətin ümumən geosiyasi gücü onun daxili və beynəlxalq gücünə söykənir. Daxili gücü onun **geosiyasi nüvəsini** təşkil edir. Geosiyasi məkanı mərkəzdən ətraflara doğru genişləndirir. Böyük dövlətlərin başqa regionlarda geosiyasi maraqlarının genişlənməsi də həmin dövlətlərin geosiyasi (beynəlxalq münasibətlər üzrə) nüvələrini meydana gətirir. Buradan da xarici siyasətin şəbəkələşmiş mərkəzləri formalaşmış olur. Burada dövlətin daxili siyasəti xarici siyasətini, xarici siyasəti də öz növbəsində daxili siyasətini tamamlayır. Tamamlaşma sayəsində dövlətin daxildən xaricinə doğru və əksinə istiqamətdə geosiyasi maraqları meydana gəlir və geosiyasi maraqların sferası onu təşkil edən elementlərin hərəkət sferasının formalaşmasına səbəb olur.

Dövlət digər dövlətin geosiyasi məkanına (burada geosiyasi məkana həm dövlətə xil məkan, həm də dövlət sərhədlərindən kənarındakı dövlət maraqlarının əks olduğu məkanlar aid oluna bilər) daxil olur. Bu istiqamət baza olaraq iki hissədən ibarət olur: birincisi, dövlət özünün **milli vasitələri** ilə başqa dövlətin geosiyasi məkanına - ölkədə xil məkanına daxil olur, təsir edir (hətta bir çox hallarda geosiyasi "eksterritoriallıq" yaranır, yəni, başqa ərazilərdə imtiyaz və immunitətlər daha çox olur); ikincisi, **öz ərazisində** digər dövlətin mövcud olduğu məkan (xarici ölkələrin resurslarının yaratdığı məkan nəzərdə tutulur) üzrə təsir edir. Öz məkanında yerləşən digər dövlətin geosiyasi maraqları üzərində təsirlər etməyə çalışır. Dövlətlər, həmçinin üçüncü və ya dördüncü dövlətlərin ərazilərində də təsirlər etməyə çalışırlar. Bu baxımdan da geosiyasətin təsir şəbəkəsi meydana gəlir. Bu təsir şəbəkəsi dövlətləri beynəlxalq münasibətlərin fərqli fəal üzvlərinə çevirir və eləcə də **aylı formalı** münasibətləri meydana gətirir. Yaylı (tarazlı) münasibətlər və əlaqələr inkişafa və təhlükəsizliyə, sülh və sabitliyə xidmət edir. Fərqli güclərə görə geosiyasət amili **dünyanın piramidal idarəetməsi** formasını meydana gətirir.

Azərbaycan da dünyanın digər dövlətləri kimi geosiyasətin aktiv üzvlərindən biridir. Azərbaycanın geosiyasəti özünün təkamül və inkişaf mərhələsini yaşayıb və bu gün də həmin proseslər davam etməkdədir. Ölkənin XX əsrin sonlarını əhatə edən geosiyasətinin formalaşmasının başlanğıcı müstəqillik qazanıldıqdan sonra qoyulub. Xarici siyasətin ilkin aktları, bu baxımdan ölkə müstəqilliyinin defakto və deyure (SSRI-dən ayrıldığı faktiki əraziləri üzrə hüquqi baxımdan) tanınması və dövlətlərarası diplomatik münasibətlər, sahələr üzrə əlaqələrin qurulması geosiyasətin başlanğıcı üçün əsasları meydana gətirmiş oldu. Sonrakı mərhələlərdə (1994-cü ildən başlayaraq) isə xarici sərəməyələrin ölkə iqtisadiyyatına cəlb olunması və çoxsahəli əlaqələr, o cümlədən geosiyasət elementlərinin sayının çoxalması məhz geosiyasi mühitin inkişafında növbəti mərhələni meydana gətirdi. Ölkənin yerləşdiyi məkan və məkan üzərindəki strukturlar və elementlər geosiyasi mühitin əsaslarını təşkil etməyə başladı. Dövlətin daxilən güclənməsi, onun iqtisadi və siyasi strukturlarının inkişafı geosiyasi nüvənin əsaslarını zənginləşdirdi. Azərbaycan regionda radiuslu dalğalar

üzrə öz geosiyasi məkanını böyütməyə başladı. Bu proseslər artıq XXI əsrin başlanğıcından bu yana baş verməkdədir.

Bu baxımdan dəyərli tədqiqatçı, professor Əli Həsənovun 2015-ci ildə işıq görmüş "Azərbaycanın geosiyasəti" adlı əsəri xüsusi elmi-fundamental əhəmiyyətə malikdir.

Əsərin "Azərbaycanın geosiyasi inkişaf tarixi və xarakteristikası, müasir milli inkişaf siyasətinin əsasları" adlanan I bölməsində Azərbaycanın ayrı-ayrı mərhələlər və dövrlər üzrə geosiyasi inkişaf tarixi, həmçinin müasir inkişaf siyasəti, onun xarakteristikası, parametrləri, xarici siyasətin əsas vəzifələri və tələbləri, eləcə də ölkəmizin müasir geosiyasi statusu ilə bağlı məsələlər elmi araşdırmalar predmetinə çevrilmişdir.

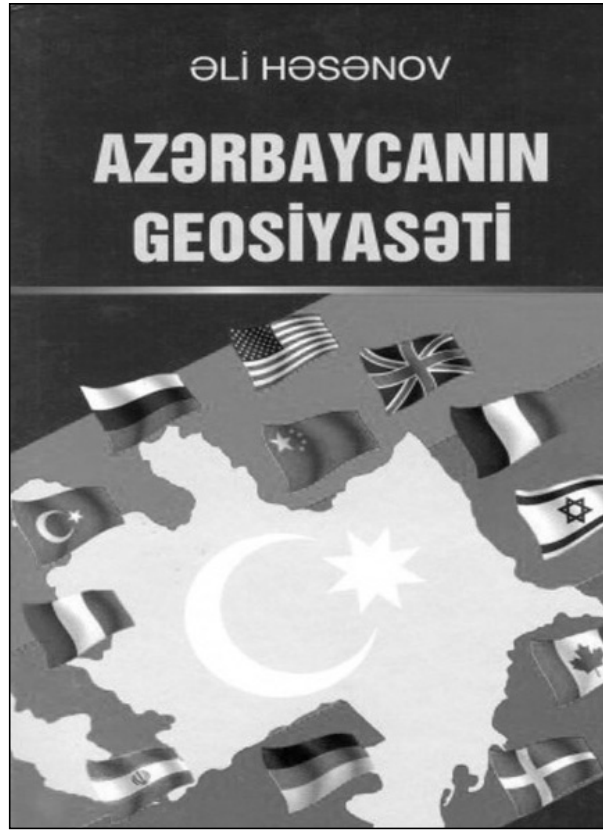
Əsər Azərbaycanın qədim zamanlarda geosiyasi statusunun formalaşmasının elmi əsaslarının yığcam təhlili ilə başlayır. Birinci Dünya müharibəsinə qədərki geosiyasi vəziyyəti konkret faktlar, bu baxımdan cərəyan edən siyasi hadisələr əsasında elmi təhlillər süzgəcindən keçirilmişdir. Belə qənaətə gəlinir ki, qədim Azərbaycan dövlətlərinin xarici siyasətlərinin formalaşması əsasları onları artıq subyektlər kimi mövcudluqlarından irəli gəlmişdir. Burada artıq tarixi ardıcılıq əsasında Azərbaycanın dəyişən və artan geosiyasi vəziyyətləri təhlil obyektinə çevrilir. Orta əsrlərin geosiyasi xarakteristikası verilir və ölkənin regionun əsas oyunçularının - Rusiya, İran, Türkiyənin (Osmanlı imperiyası) rəqabət obyektinə çevrilməsinin əsasları şərh olunur. Burada professor Əli Həsənov Azərbaycanı regional strateji subyekt kimi təhlil obyektinə cəlb edir və ölkənin böyük dövlətlərin maraqlarını cəlb edən obyekt kimi parametrlərini əks etdirir. Bununla da tarixi aspektdən geosiyasi bütövlüyü ortaya qoya bilər. Tədqiqatçı siyasi prosesləri Birinci Dünya müharibəsinə qədər zaman kriteriyası ilə bağlayır, həmçinin siyasi nəticələr ardıcılığını da kompleksləşdirir. Bununla da tarixi dövrlərin birləşmiş geosiyasətinin elmi baxımdan açıq.

XX əsrin əvvəllərində Cənubi Qafqazın geosiyasi mühitinin formalaşması cəhətləri elmin predmetinə çevrilir. Burada Azərbaycanın müstəqillik qazanması və müstəqil geosiyasət subyektinə çevrilməsinin tarixi-siyasi əsasları şərh olunur. ADR-in xarici siyasəti, diplomatik maneələri və uğursuzluqları elmin tələbləri ilə analiz edilir.

Əsərin **Azərbaycanın beynəlxalq ələmlə geosiyasi münasibətlərinə** həsr edilmiş ikinci bölməsi daha çox Avrasiyanın ümumi geosiyasi xarakteristikası və müasir vəziyyətinin təhlili ilə səciyyələnilir. Avrasiyanın planetar və regional geosiyasi vəziyyətinə təsir göstərən fərqli maraqlar sistemi, transmilli, regional və milli hədəflər göstərilir. ABŞ-in, Türkiyənin, Rusiyanın, Avropa İttifaqının və digər aparıcı dünya dövlətlərinin və birliklərinin Avrasiya siyasəti və Azərbaycanla geosiyasi münasibətlərinin xarakteristikası verilir. Bu bölmədə Avrasiyanın ümumi geosiyasi müstəvisinin formalaşması komponentləri və onların qarşılıqlı strukturunun əsasları elmin obyektinə çevrilir.

Ümumiyyətlə, professor Əli Həsənovun əsərində bu kimi məsələlər, geosiyasi aspektlər tədqiqat üçün obyekt və predmet mövzusunun təşkil edir:

-SSRI-nin dağılmasından sonrakı dövrdə

Avrasiyada baş verən geosiyasi prosesləri, MDB-nin yaradılması və bu qurum daxilində baş verən iqtisadi, siyasi, mədəni inteqrasiya prosesləri;

-Böyük dövlətlərin XX sərdə Avrasiyada formalaşan yeni maraqlarının əsasları;

-Avrasiyanın yeni geosiyasi mühitinin meydana gəlməsi və yeni iqtisadi, siyasi subyektlərin maraqlarının formalaşması istiqamətləri;

-Avrasiya geosiyasətinin yeni parametrləri və materikin regionları, xüsusilə, Xəzər, Qara dəniz və Cənubi Qafqaz üzrə yeni geosiyasi mühitin formalaşması;

-Avrasiyanın geosiyasi müstəvisinin yeni kompleks tərkibi;

-Avrasiyanın geosiyasi mühtini formalaşdıran komponentlərin yeni axarı;

-Avrasiyanın geosiyasi mühitində ABŞ kimi nəhəng dövlətin maraqlarının formalaşması əsasları və yeni müstəqil siyasi regionlarla bu dövlətin yeni maraqlarının formalaşması istiqamətləri;

-Avrasiyada meydana gələn yeni bloklaşmalar və yeni regionların hərbi-siyasi və iqtisadi parametrlər üzrə geosiyasi statuslarının formalaşması;

-Avrasiyanın təhlükəsizlik sistemi;

-Avro-Atlantika təhlükəsizlik sistemi və Avrasiya subyektləri ilə əlaqələrin, əməkdaşlığın, inteqrasiyanın əsasları;

-Avro-Asiya qovşağında yeni təhlükəsizliyin meydana gəlməsi əsasları;

-Avrasiyada münasibətlər, o cümlədən Ukrayna böhranının səbəbləri və böyük dövlətlərin maraqları kontekstindən izah olunması;

-Xəzər və Qara dəniz regionlarının yeni enerji potensialı mərkəzləri kimi əhəmiyyət kəsb etməsi və bu regionların ABŞ kimi böyük dövlətin diqqətini cəlb etməsi;

-Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyev tərəfindən müstəqilliyin ilk illərində ölkənin pragmatik və milli təhlükəsizliyə xidmət edən xarici siyasətinin formalaşması istiqamətləri;

-Azərbaycanın Avro-Asiya qovşağında yeni bir birləşdirici qovşaq rolunu oynamasının əsasları;

-Azərbaycanın Avropanın enerji məhsulu ilə təmin olunması mühüm potensialı malik olması və eləcə də tranzit mövqeyinin əsasları;

-Cənubi Qafqazın və Xəzərin enerji ehtiyatlarının Cənubi Qafqaz boru kəmərləri vasitəsilə dünya bazarına çıxarılmasının əsasları;

-Ölkənin neft diplomatiyasının müasir tarixi mərhələlərinin əsas istiqamətləri;

-Xəzərin enerji ehtiyatlarının təhlükəsiz şəraitdə tranziti üçün Azərbaycanın əlverişli coğrafi-siyasi və tranzit mövqeyi;

-Azərbaycanın dünyanı aparıcı dövlətlərinin geosiyasi oyunlarında özünün milli təhlükəsizliyini təmin etməsinin əsasları;

-Azərbaycanın regionda beynəlxalq tarazlaşdırma siyasətinin parametrləri və ölkənin geosiyasi təhlükəsizliyi üçün ölkə rəhbəri cənab İlham Əliyev tərəfindən pragmatik xarici siyasətin müəyyən olunması və xarici siyasətin əsas istiqamətləri;

-Ölkənin xarici siyasətinin onun daxili siyasətlə tamamlanmasının əsas tələbləri və kriteriyaları;

-Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin baş verməsinin geosiyasi səbəbləri və münaqişənin həlli diplomatiyasının əsasları;

-Münaqişədən böyük dövlətlərin öz maraqları üçün istifadə etməsi və beynəlxalq ədalətin heçənməsi;

-Münaqişənin həllində beynəlxalq hüquq nəzəri əsasları və praktik olaraq qeyri-təbii və güc diplomatiyasının əsas istiqamətləri və digər siyasi proseslər.

Əsər bu kriteriyalara görə fundamental elmi əhəmiyyətə malikdir:

-əsərin yüksək səviyyədə ortaya çıxmasında müəllif tərəfindən fəlsəfi-elmi-məntiqi metodlardan yüksək səviyyədə istifadə olunması;

-tarixdə baş vermiş siyasi proseslərin analizi zamanı müəllif tərəfindən deduktiv və induktiv metodlardan peşəkarlıqla istifadə olunması və nəticə etibarilə əsərin sistemli və geniş strukturlu bitkin bir nəticəyə çevrilməsi;

-əsərin ümumməzmun və nəticə etibarilə Azərbaycanın geosiyasət fəlsəfəsini yaratması;

-tarixdə baş verən siyasi hadisələrin geosiyasət elminin tələbləri əsasında təhlil obyektinə çevrilməsi və yüksək elmi qənaətlərin əldə olunması;

-regionda qədim zamanlardan bu yana Azərbaycan dövlətinin formalaşmasının tarixi-siyasi zərurətlərinin regionun beynəlxalq münasibətlər müstəvisində elmi-nəzəri baxımdan üzə çıxarılması;

-Azərbaycan dövlətinin tarixi ardıcılıq zamanı ilə təşəkkülünün elmi əsasları və onun digər region dövlətləri ilə əlaqələrinin coğrafi və siyasi parametrlər baxımından təhlili;

-Azərbaycan dövlətinin regionda tarixin müxtəlif vaxtlarında geosiyasət subyektinə çevrilməsinin əsaslarının elmi-sistemli qaydada nəzəri baxımdan təhlil obyektinə çevrilməsi və analizlər sayəsində müvafiq elmi nəticələrin əldə edilməsi;

-Azərbaycanın geosiyasi vəziyyətinin tarixi dövrlər üzrə müqayisəli əsasında təhlil obyektinə çevrilməsi-geosiyasətin tarixi mərhələlərlə formalaşmasının əsaslarının elmi parametrlərlə analiz olunması;

-Azərbaycanın regionun geosiyasət subyektinə çevrilməsinin tarixi-siyasi və iqtisadi kriteriyalarının sistemli olaraq sintez olunması və müvafiq nəticələrin əldə edilməsi;

-Azərbaycanın regionun böyük dövlətlərinin (Rusiya, Türkiyə, İran, Ərəb xilafəti) tarixi maraq mübarizəsi obyektinə çevrilməsinin elmi-nəzəri əsaslarının predmetli qaydada izah olunması;

-Azərbaycanın müstəqillik qazandıqdan sonra özünün geo-iqtisadi və geosiyasi potensialını daxilən gücləndirməsi və bu potensialın dünyanın digər dövlətləri ilə maraq mübarizəsində səmərəli istifadəsinin əsaslarının yüksək elmi təhlili;

-Dünyanın aparıcı beynəlxalq təşkilatları ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq şəraitində ölkənin özünün geosiyasətinin getdikcə gücləndirilməsinin elmi əsasları;

-Tarixi hadisələrin geosiyasi parametrlər üzrə zamana müvafiq qaydada geosiyasəti formalaşdırmasının geniş əsaslarla elmi obyektə cəlb olunması və digər amillər.

Sadalanan elmi mülahizələri nəzərə alaraq, belə qənaətə gəlmək olar ki, professor Əli Həsənovun "Azərbaycanın geosiyasəti" adlanan fundamental elmi əsəri öz bitkin fəlsəfi və ümumiləşdirilmiş elmi əsaslarına görə, eyni zamanda Azərbaycanın geosiyasət tarixini özündə əks etdirən dəyərli elmi əsər olduğundan Azərbaycan dövlətinin mükafatına layiq görülməlidir.

Rufiz Qonaqov
Beynəlxalq Münasibətlərin Araşdırılması
Mərkəzinin sədri, politoloq